

Boom van het jaar

De plataan

Het aardige van platanen is dat ze groot, monumentaal en heel oud kunnen worden. De sterke plataan heeft een omtrek tot meer dan 7 meter en wordt tot maar liefst 39 meter hoog!

Bert Maes

Grote foto: Een dikke plataan in Laag-Keppel
(foto Jeroen Philippona).

Inzet: Kenmerkende diep ingesneden bladeren en
meerdere vruchthoofdjes van de Oosterse plataan.

Bladeren van de Westerse
plataan met ondiep
ingesneden bladeren.

Platanen worden al gekweekt en aangeplant vanaf rond 1550 (de Oosterse plataan), de hybride Gewone plataan vanaf rond 1670. De Westerse plataan, een van de ouders van de Gewone plataan, wordt echter nauwelijks gekweekt of aangeplant. Van de andere twee platanentaxa bestaan vele oude cultivars die nog te vinden zijn op oude landgoederen, parken en langs stadgrachten. Onze 'Boom van het jaar 2012' is een prachtige aanleiding om de diversiteit en bijna vergeten cultuurgeschiedenis en erfgoed van onze parken, lanen en landgoedbomen eens in het licht te zetten.

DE PLATAAN IN DE WERELD

Het genus Plataan is een oud geslacht. Het precieze ontstaan is niet bekend, maar de ouderdom gaat terug tot tenminste in het Krijttijdperk, rond 80 miljoen jaar geleden. Uit het Tertiair, de periode van de aarde tussen 65 en 20 miljoen jaar geleden, zijn vrij veel fossiele bladeren bekend. De verspreiding was toen veel groter onder andere vanwege de veel hogere temperatuur op aarde in die tijd. Ook in nu arctische gebieden, zoals Groenland en Spitsbergen, kwamen toen platanen voor. In onze tijd is het verspreidingsgebied weliswaar nog altijd groot, maar toch een stuk beperkter. Het aantal soorten is vermoedelijk ook geringer dan in het Tertiair; in totaal zes: *Platanus racemosa*, *P. wrightii*, *P. Mexicana* en *P. occidentalis* (de Westerse plataan) in Amerika, *Platanus orientalis* (de Oostelijke plataan) in Europa en *Platanus Kerrii* in Azië. De Oostelijke plataan wordt wel onderverdeeld in drie variëteiten of ondersoorten. Sommige taxonomen houden het op afzonderlijke soorten. De verschillen in de soorten zijn vooral gebaseerd op de bladinsnijdingen, het aantal vrouwelijke bloeiwijzen en de vorm van de vruchten. De platanensoorten zijn onderling genetisch verwant en kunnen vrij gemakkelijk kruisen.

DE EUROPESE PLATANEN IN DE NATUUR

Het natuurlijke areaal van de Oosterse plataan is Zuid-Italië, de Balkan, het oostelijke mediterrane gebied, Turkije en Klein Azië. De natuurlijke milieus zijn de lichte plekken van vochtige en droge riviervalleien en rivieroeveren. Soorten als Zwarte populier, Witte abeel, Schietwilg en Kraakwilg vergezellen platanen in dergelijke milieus. De plataan is een soort van dynamische milieus en kan zich gemakkelijk aanpassen. Het verklaart wellicht dat platanen juist in steden met verdichte bodems en kleine boomspiegels het nog goed uithouden. Luchtvervuiling in de steden en langs wegen lijkt de platanen niet te deren. Ook tegen temperatuur-

verschillen is de plataan goed opgewassen. Vorstschouren in de bast bij hele strenge vorst worden al snel weer overgroeid. Er wordt wel verondersteld dat vooral de Oosterse plataan slecht tegen de kou kan. Maar het voorkomen van veel oudere exemplaren, die deels de Kleine IJstijd nog hebben meegemaakt, pleit daar niet echt voor. Voor de natuur heeft de plataan in ons land weinig te bieden. De natuurlijke areaalgrens ligt ver buiten Nederland. Vergelijkbaar met onze inheemse bomen zijn er weinig planten en dieren die met de platanen samenleven. De veelal gladde schors die kenmerkend gemakkelijk loslaat, is weinig geschikt voor mossen en korstmosses. Het slecht verteerbare blad is niet gunstig voor een goed bodemontwik-

Typische bolvormige
bastuitwassen bij Oosterse
plataan.

Bert Maes is eigenaar
van Ecologisch
Adviesbureau Maes.
De foto's zijn van dit
bureau tenzij anders
vermeld.

V.b.n.o.: Monumentale Oosterse plataan, plantdatum ca. 1830 in de tuin van het 'Duitse Huis' in Utrecht. Karakteristieke diep ingesneden bladeren van de Oosterse plataan. Gewone plataan uit de aanlegtijd 1865, Kenaupark Haarlem.

keling. Wel bieden oudere bomen nest- en schuilgelegenheid voor vogels en vleermuizen. De schors wordt dan ook ruwer zodat er sporenplanten op kunnen groeien.

DE PLATAAN IN NEDERLAND

In ons land is de plataan een exoot. Wanneer platanen zijn ingevoerd, is onbekend. Verondersteld wordt dat de eerste platanen in de 16e eeuw zijn aangeplant. In Engeland is de oudste melding uit 1584. De Westerse plataan uit Noord-Amerika is rond 1635 in Engeland in cultuur gebracht, maar wordt er weinig aangeplant. Ook in ons land is de soort zelden te zien. De geschiedenis van de hybride Gewone plataan is niet helemaal opgehelderd. Er bestaan twee theorieën. De eerste is dat het taxon voortgekomen is een spontane kruising in Spanje (vandaar *Platanus x hispanica*) in de 17e eeuw. De andere veronderstelling is dat een spontane hybride rond 1670 in de Botanische tuin van Oxford werd ontdekt en als 'London plane' verder is gekweekt. Hoe het ook zij, vooral vanaf de 18e eeuw is de plataan in Nederland een gewilde boom en duiken er allerlei klonen en variëteiten op. Platanen werden vooral toegepast als park- en laanboom, later ook meer als straatboom. In het oostelijke Middellandse Zeegebied was de plataan ook de gesnoeide dorpsboom, zoals hier de als etage gesnoeide lindeboom. Platanen waren daar ook van belang als bladvoer voor het vee.

In het register van monumentale bomen van de Bomenstichting staan heel wat prachtige platanen genoteerd. De oudere exemplaren blijken vaak Oosterse platanen te zijn. Vooral Zuid-Limburg valt daarbij op. In de door David Zoicher rond 1830 aangelegde stadsparken van Haarlem en Utrecht, die tot de oudste openbare parken van ons land behoren, zijn nog steeds grote monumentale platanen te zien. Ze werden in groepen, rijen of als markante eenlingen. Elders werden meerdere bomen ook wel in één plantgat gezet, zodat sneller een grotere omvang werd bereikt. Het aandeel Oosterse platanen is ook hier opvallend. In de latere 19e eeuw zien we nog voornamelijk hybride Gewone platanen.

Sinds rond 1980 zijn er een aantal cultivars van de Gewone plataan in de handel, zoals cv. 'Arnhem', cv. 'Alphen's Globe', cv. 'Malburg', cv. 'Pyramidalis' en cv. 'Tremonia'. Vooral smalkronige variëteiten als de twee laatste zijn steeds meer in trek in onze volle steden. Van de Oosterse plataan wordt cv. 'Digitata', met diep ingesneden bladeren, vooral de laatste jaren veel als straatboom aangeplant. Cv.

V.b.n.o.: De mogelijk dikste plataan van ons land in het 18e eeuwse kasteelpark in Hemmen meet 730 cm omtrek (foto Jeroen Philippona).
Laat 18e eeuwse Gewone plataan in het voormalige park Nieuweroord bij het NS gebouw 'de Inktpot' in Utrecht (ca. 6 meter omtrek).

'Malburg', cv. 'Tremonia' en cv. 'Digitata' staat ook op de 8e Rassenlijst van Bomen (2007).

DE GROOTSTE, DE DIKSTE EN DE OUDSTE

Al veertig jaar geleden is de Bomenstichting begonnen met een databank voor monumentale bomen. In het recent verschenen boek 'Bijzondere bomen in Nederland' zijn de kampioenen van vandaag op een rij gezet: De dikste plataan (Gewone plataan) staat in Hemmen (Gelderland) met 741 cm omtrek. Een plataan bij kasteel Laag Keppel (Gelderland) meet 842 cm, maar dat betreft een driestammige boom, waarschijnlijk drie bomen in één plantgat. De Oosterse plataan bij het kerkje van Elden is 710 cm in omvang, die van Marienwaerdt in Beesd 704 cm. De hoogste plataan is die van het stadspark in Maastricht van 39 meter hoog. De plataan van Elden is 33 meter hoog. Het vaststellen van de ouderdom van bomen is niet eenvoudig. Het zijn niet altijd de dikste bomen die het oudst zijn. Als winnaars worden wel genoemd wel twee Gewone platanen bij Huize Landfort in Megchelen en bij Huis Aerdt in Herwen die beide van rond 1680 zouden zijn. Dat lijkt niet erg waarschijnlijk, alleen al vanwege de ontstaansgeschiedenis van de Gewone plataan. De Oosterse plataan van Marienwaerdt wordt geschat op circa 1700-1750. Dat zal de waarheid meer benaderen. De bomen van Hemmen en Elden kunnen heel goed uit de 18e of late 17e eeuw stammen. Ook de platanen van het voormalige park Nieuweroord bij het NS kantoor 'de Inktpot' in Utrecht (Gewone plataan) en van de oude Hortus Botanicus te Harderwijk (Oosterse plataan) zijn waarschijnlijk geplant in de 18e eeuw. Uit de resultaten van gemeten bomen en bomen waarvan de plantdatum bekend is, blijkt dat er grote verschillen kunnen optreden in diktegroei. Zo meten platanen van het Singelplantsoen in Utrecht uit rond 1830 een stamomvang van resp. 340, 350, 400, 430 en 610 cm. Een plataan van Oud Amelisseweerd van 470 cm omtrek dateert van rond 1835 en drie andere platanen daar uit 1870 met een omvang van zo'n 250 cm. Langs de Utrechtse Oudegracht meten bomen uit 1866 350 tot 380 cm omtrek. Twee bomen van het Snouck van Loosenpark in Enkhuizen uit 1897 meten resp. 350 en 458 cm. Een plataan van het voormalige park Nieuweroord in Utrecht uit rond 1790 meet zo'n 600 cm omtrek. Niet altijd is bekend hoe oud de bomen waren bij de aanplant. Mogelijk waren de bomen van Enkhuizen al wat ouder bij het moment van aanplant. Bekend is dat Hendrik Copijn, die het park aanlegde, soms met oudere bomen werkte.

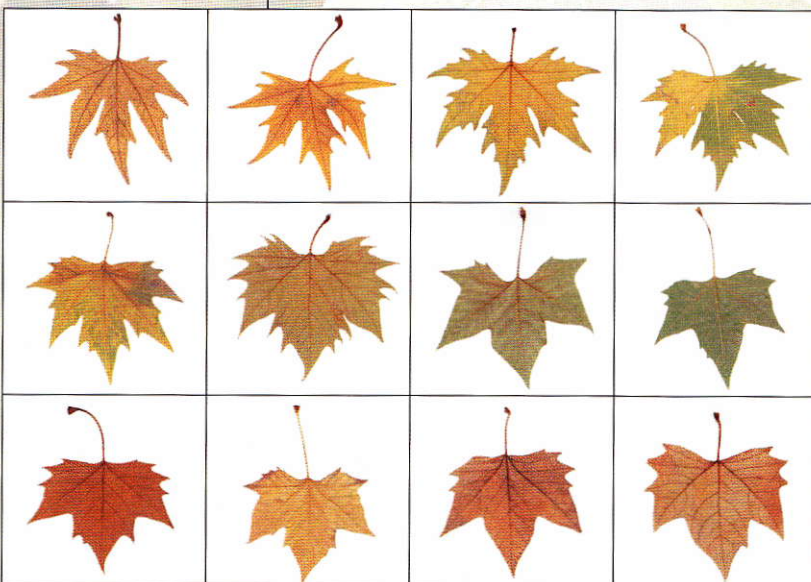
Gewone plataan in het Snouck van Loosenpark in Enkhuizen uit 1897 (stamomvang 458 cm.)

Enkele bladvarianties van platanenklonen in Nederland uit de 18e eeuw.

Voor echte reuzen en veteranen onder de platanen moeten we naar Griekenland en Turkije waar bomen van meer dan 15 meter (!) stamomvang voorkomen. Ze staan er meestal op de dorpspleinen of bij een oude kerk.

DE PLATAAN ALS BEDREIGD ERFGOED.

In de 17e en 18e eeuw werden platanen vooral als gesnoeide leibomen of gecandelaberde bomen behandeld. Verschillende vormen van kroonvormen

zijn bekend en kunnen gerekend worden tot de groene cultuurgeschiedenis. Platanen laten zich gemakkelijk snoeien en de wonden overgroeien snel. Platanen worden nog al eens getroffen door bliksem. Ontstane stamspleten van de top van de boom tot ver naar beneden worden uiteindelijk prachtig overgroeid. Voordeel van gesnoeide platanen is dat ze weinig ruimte innemen. Na 1800, met de invoering van de landschapsstijl, mogen bomen weer uitgroeien in hun natuurlijke gedaante met hoge stammen en brede kronen met uitwaaiende vaak grillige kronkelende stammen en takken.

Bij nader onderzoek blijkt dat er binnen de oudere Nederlandse platanen een grote variatie te zien is zoals aan stamvormen, bladvormen en vruchten. Ze zijn in de huidige dendrologische literatuur niet te vinden. Zowel binnen de Oosterse platanen als de Gewone platanen blijkt die variatie. Sommige bladvormen lijken op overgangsvormen tussen beide taxa en worden wel als variëteit 'cuneata' aangeduid. Over het algemeen is er een verband tussen de diepte van de bladinsnijdingen (ofwel de lengte van de bladlobben) en het aantal vrouwelijke bloeiwijzen of vruchthoofdjes. Echte Oosterse platanen met diep ingesneden bladeren, zoals die linksboven in het bladerenschema, kunnen 5 tot 6 vruchthoofdjes hebben. Bij de bladvormen rechts-onder zijn er meestal 2 te zien. Maar bij uitzondering komen grotere aantallen ook wel bij Gewone plataanbladeren voor.

Nederland heeft in de kwekerijgeschiedenis vanaf de 16e eeuw een vooraanstaande rol gespeeld: een geschiedenis die nog merendeels onbekend is gebleven. Het onderzoek heeft zich tot nu toe vooral gericht op het genus linde (*Tilia*). De Zweed Rune Bengtsson onderscheidde 17 klonen van Hollandse lindes (*Tilia x europaea*) voor Zuid-Zweden die merendeels uit Nederlandse export in de 17e en 18e eeuw afkomstig waren. In Nederland zijn inmiddels nog andere klonen vastgesteld. Oude historische cultivars zien we ook o.a. bij de genera iep (*Ulmus*), populier (*Populus*), paardenkastanje (*Aesculus*), wilg (*Salix*), eik (*Quercus*), beuk (*Fagus*) en plataan (*Platanus*). Er ligt in feite nog een groot veld aan onbekende kennis en onderzoek. Jaarlijks verdwijnen er bomen om allerlei redenen, en daarmee ook het cultuurhistorisch dendrologisch erfgoed. Bij de linde bleek dat er van sommige klonen maar een enkel of zeer weinig exemplaren bekend waren. Bij de platanen zal dat niet veel anders zijn. Het initiatief van de Bomenstichting om een databank op te richten en hun pleidooi om monumen-

tale bomen beter te beschermen heeft zeker effect gehad. Toch zijn monumentale bomen in ons land niet wettelijk beschermd en speelt het belang van historische-dendrologische waarde nog nauwelijks een rol. Interessant de start van de databank 'Arboridata', waarin historische klonen en cultivars kunnen worden opgenomen, ook als ze niet benoemd zijn. Ze krijgen dan een herkomstkenmerk. In toenemende mate worden er in ons land, en ook in andere landen, levende genenbanken opgericht om het kwetsbare dendrologische erfgoed te behouden. De platanen wachten nog op zo'n plekje.

In de gemeente Utrecht is een mooi initiatief gestart om van oude 18e en 19e eeuwse cultivars van platanen langs de grachten en landgoederen nieuw plantgoed op te kweken. Dit om het historische groene boombeeld te behouden of waar nodig weer in ere te herstellen. Een initiatief dat dringend vraagt om navolging!

Twee monumentale platanen op het kasteelplein van Geldrop (foto Han van Meegeren).

LITERATUUR

Boom, B.K., 1982. *Nederlandse Dendrologie*. Wageningen.

Fontaine, F.J., *Park- en laanbomen; het geslacht Platanus*. In: *Boomspeigel* 15. Haaren.

Graaff G. de, 1993. *Monumentale bomen in Nederland*. Amsterdam.

Maes, N.C.M., 2011. *Betekenis en bebeer van bomen en beesters als cultuurhistorisch erfgoed*. In: *Praktijkreeks Cultureel Erfgoed*, Afl 14, nr 37. Den Haag.

Maes, N.C.M., 2011. *Historisch dendrologische waarde van de grachtbomen te Utrecht*. Utrecht.

Moens, E., e.a., 2010. *Bijzondere bomen in Nederland; 250 verhalen*. Amsterdam.

Schneider, C.K., 1906. *Illustriertes Handbuch der Laubbolzkunde*. Jena.

Vigourouz, A., 2007. *Le platane*. Aix-en-Provence.

De plataan in Elden is maar liefst 33 meter hoog (foto Jeroen Philippona).